

JOOS BALBIAEN, DOKTER, ALCHEMIST EN LEGERKAPITEIN TIJDENS DE GENTSE CALVINISTISCHE REPUBLIEK (1576-84)

door

W. L. BRAEKMAN

Over de te Aalst geboren heelmeester, Meester Joos Balbiaen, ook wel Justus a Balbian of Josse de Balbiaen geheten, zijn slechts weinig gegevens bekend. Foppens¹ vermeldt dat hij medicus en philo-chemicus was en te Aalst werd geboren. Ook weet hij dat Balbiaen te Gouda onder de „niet-katholieken” geleefd heeft, zelf met de „Calvinistische dwalingen besmet was”, en aldaar in 1616 overleed. Deze gegevens waren hem bekend omdat ze voorkomen op het nu nog bestaande grafscript van Balbiaen in de kerk te Gouda.

Foppens geeft ook de titels van twee boeken die door Justus Balbianus werden geschreven: een geneeskundig werk dat in 1600 te Venetië verscheen en een uit hetzelfde jaar daterend alchemistisch traktaat² dat evenals het vorige in het Latijn is gesteld.

Dit zijn dan de schaarse gegevens die tot op heden over deze naar het Noorden uitgeweken protestantse Vlaming bekend zijn.

In de *Biographie nationale*³ worden ze herhaald, met toevoeging van de gissing dat Balbiaen circa 1560 zou geboren zijn, dat hij te Padua geneeskunde studeerde en zich in 1597 te Gouda zou hebben gevestigd. Een andere medicus, Cornelius Balbiaen, zo lezen we er verder, is wel als een verwant van Joos (zoon, broer?) te beschouwen.

Verder zijn nog te vermelden: een bijdrage van L. Elaut, die geen nieuwe gegevens bevat⁴, en een paar nieuwe feiten over het verblijf van Balbiaen te Gouda⁵.

Deze mysterieuze Joos Balbiaen blijkt nu echter een eigenhandig geschreven manuscript te hebben nagelaten, dat tot op heden onopgemerkt en ongebruikt is gebleven door de weinigen, die zich met deze medicus en alchemist van Vlaamse afkomst hebben ingelaten. Dit papieren handschrift in folio-formaat telt 279 bladen en dateert uit de late zestiende of vroege zeventiende eeuw. Het bevindt zich in de *British Library* te Londen (Ms. Sloane 1255).

(1) J.F. FOPPENS, *Bibliotheca Belgica* (Bruxellis, 1739), II, p. 783. Deze gegevens werden overgenomen door H. PAQUOT, *Mémoires des Pays-Bas* (Leuven, 1766) VII, p. 373, en door N. ELOY, *Dictionnaire historique de Médecine* (Mons, 1778), I, p. 249-250.

(2) De datering van het alchemistisch werk is onjuist. Zie verder.

(3) Een notitie geschreven door G. Dewalque in deel I (Brussel, 1866) k. 656.

(4) L. ELAUT, „Een vijfde Aalsterse geneeskundige in het buitenland: Justus Balbianus”, *Het Land van Aalst*, IV (1952), 20-21.

(5) J.G.W.F. BIK, *Vijf Eeuwen Medisch Leven in een Hollandse stad* (Assen, 1955), p. 211.

Dit manuscript bestaat voor het grootste gedeelte uit alchemistische traktaten, die een nieuw licht werpen op Balbiaens bedrijvigheid op dit terrein. Veel minder omvangrijk, maar even belangrijk, zijn de enkele bladzijden waarin de auteur zijn adellijke afkomst bewijst en vooral een gedetailleerd overzicht geeft van zijn wedervaren tijdens de Gentse Calvinistische republiek. Deze Gentse connectie is een geheel nieuw aspect in de biografie van deze medicus en philo-chemicus. We gaan er uitvoerig op in.

Vermelden we vooraf enkele nieuwe biografische aanvullingen. Op fol. 2r van het handschrift komt een korte notitie voor die door de zoon van Joos (Cornelius?) werd toegevoegd, kort na de dood van zijn vader. Hij schrijft :

Quierit in domine pater meus Justus a balbiaen Anno 1616 12 May
aetatis suae circa 73 annos minus 3 menses natus enim 10 Augusti.

Hieruit blijkt dat Balbiaen op 12 mei 1616 overleed. Toen was hij drie maand jonger dan 73 jaar. Hij werd dus te Aalst geboren, niet circa 1560 zoals men heeft gegist, maar op 10 augustus 1543. Uit andere bronnen weten we dat hij zich einde 1608 als medicus te Gouda vestigde, alhoewel hij wellicht reeds bijna tien jaar te voren in de stad woonde⁶ en dat hij aldaar op 4 maart 1616 tot stadsdokter werd benoemd⁷.

In het handschrift komen ook een aantal gekleurde wapenschilden voor, waaruit men kan opmaken dat Balbiaen tot een oude Vlaamse adellijke familie behoorde met als wapenspreuk : *Omnis sapientia a Deo est* (fol. 1r). Op fol. 3r volgt een wapenschild met eronder de woorden : „Balbian Gavere”⁸ (zie volgende bladzijde).

Uit de afbeelding van het wapen blijkt dat Joos Balbiaen die een dolfijn in zijn wapenschild voerde, gehuwd was met een edele dame de Gavere, die een klauwende leeuw in haar wapenschild voerde. We kunnen aannemen dat Balbiaen, na zijn medische studies te Padua in de Nederlanden teruggekeerd, er kort nadien met een edeldame van de familie de Gavere is gehuwd. Het echtpaar vestigde zich wellicht te Gavere maar kwam bij het stichten van de Calvinistische republiek te Gent naar deze stad. Hier was Balbiaen zeker reeds begin 1576 aanwezig, zoals we verder nog zullen aantonen.

Vermelden we nog dat het niet onwaarschijnlijk is dat de Utrechtse familie Balbiaen (de) van Doorn, van dit echtpaar afstamde⁹.

In het handschrift komen nog twee andere wapenschilden voor (respectievelijk op fol. 3v en 4r). Het eerste is ook vertikaal in twee helften gedeeld : de linkerhelft is zoals op het wapenschild hieronder afgebeeld en de rechterhelft bestaat uit drie vinken van sabel op een veld van goud.

(6) Zie verder, noot 24.

(7) J.G.W.F. BIK, *Op. cit.*, p. 211.

(8) Linkerhelft : in keel een paalsgewijs geplaatste dolfijn van goud ; rechts : in goud een leeuw van keel, geklauwd, getongd en gekroond van lazuur.

(9) J.B. RIETSTAP, *Armorial général* (Gouda, 1884-87), p. 103. Het door R. beschreven wapen is gevierendeeld, maar is anders zogoed als identiek met dat uit het handschrift.

Hieronder staat : „Balbiam : Janette vinck”. Een adellijke familie de Vinck is te Antwerpen bekend ¹⁰. Het is zeker dat dit echtpaar verwant was met Joos Balbiaen-de-Gavere, maar de preciese relatie is niet duidelijk.

Het derde wapen is totaal verschillend van de vorige twee, maar draagt als onderschrift de woorden : „Balbiam Josine fouasse”, zodat het ook hier een verder onbekende bloedverwant van Joos Balbiaen betreft.

Tot zover deze belangrijke nieuwe biografische gegevens.

KAPITEIN IN DE GENTSE CALVINISTISCHE REPUBLIEK (1576-84)

In de herfst van 1576 vestigde Jean d’Hembyse, samen met zijn broer Roland en zijn schoonbroer, François de la Kethulle de Ryhove, te Gent een Calvinistisch geïnspireerde, theocratische republiek, naar het voorbeeld van Genève.

(10) J.B. RIETSTAP, *Op. cit.* II ; p. 1009. Het wapen omvat echter vijf vinken.

De protestantse overheersing te Gent duurde tot 1584 en is voor de hoofdstad van Vlaanderen een bijzonder „beroerlijke tijd” geweest. Na allerlei gebeurtenissen vluchtte Jean d'Hembyse op 29 augustus 1579 naar Duitsland en liet het bestuur van Gent aan zijn schoonbroer over.

Na deze vlucht schreef een anonieme Gentse rederijker een ballade in de vorm van een 'Adieu' aan de dictator, het bekende *Beclach van Jan van Imbiese*. Door de uitvoerige opsomming van hen die ten tijde van Hembyses bewind op de ene of andere wijze een actieve rol hadden gespeeld, en door de talrijke allusies op feiten die zich toen hadden voorgedaan, heeft dit gedicht naast een literaire ook een historische waarde.

Nu is het merkwaardig dat in dit *Beclach* een vers voorkomt waar een zekere Barbian of Balbiaen ¹¹ aldus wordt vermeld ¹² :

Adieu, capiteyn Barbian, die vele hebt vermeten.

Deze „capiteyn Barbian” wordt in de aantekeningen bij de uitgave van het *Beclach* geïdentificeerd als Jan Balbiaen. Dit is gebeurd op gezag van Bernardus de Jonghes *Ghendtsche Geschiedenissen* ¹³ waar echter vader (Jan Pieter) en zoon Joos Balbiaen met elkaar worden verward.

Deze kapitein van de Gentse militie en de te Gouda gestorven medicus blijken één en dezelfde persoon te zijn geweest. Dit komt nu aan het licht door een in het Frans gestelde „Memoire”, die Joos Balbiaen achteraan in het hierboven genoemde handschrift heeft toegevoegd (fol. 297r). Dit memorandum is een samenvatting van de belevnissen die de auteur te Gent tijdens het bewind van Hembyse en Ryhove heeft gehad. Het laat toe de Jonghes relaas te vervolledigen en te corrigeren.

Begin april 1584 was de situatie van de Calvinisten te Gent uitzichtloos geworden. Steeds groter werd dan ook de druk van hen die op een overgave aan de Spanjaarden aandrongen. Door „eenige Iveraers van de Vrede” werd toen een lijst opgesteld van personen die men best zonder verwijl gevangen zette om de vredesbesprekingen te vergemakkelijken. Het bestaan van deze lijst lekte echter uit en op 12 april kwamen zij die vermoedden op de lijst te staan, „in groot getal ongeroepen in den Krygs-Raed, en begeerden te weten wie den Auteur van die Naem-Lyste was geweest” ¹⁴. Vier dagen later werden dertig of veertig personen die op de krijgsraad waren verschenen, gevangen genomen door de voorstanders van de overgave aan Alexander Farnese. De Jonghe geeft een lijst van namen en hier vinden we ook onze „Mr. Joos Balbiaen” vermeld ¹⁵. De afkorting staat voor „Meester” en wijst erop dat hier een universitair gevormde, in dit geval een meester in de medicijnen, bedoeld is.

(11) De spelling *Balbiaen* komt voor in PH. BLOMMAERT (ed.), *Politieke Balladen, Refereinen, Liederen en Spotgedichten der XVIIe eeuw* (Mij der Vl. Bibliophilen, Gent, s.d.), p. 67.

(12) (PH. BLOMMAERT), *Het Beclach van Jh' Jan van Hembyse* (Mij. der Vl. Bibliophilen, nr. 1, Gent, s.d.), p. 14.

(13) *Ghendtsche Geschiedenissen of Chronyke van de Beroerten en Ketterye ...* (Gent, 1752 ³).

(14) B. DE JONGHE, *Op. cit.*, II, pp. 378-79.

(15) B. DE JONGHE, *Op. cit.* II, p. 381.

Na de onderhandelingen met de Spanjaarden worden op 19 september de „artikels ende conditien” voor de overgave bekendgemaakt. In artikel negen wordt bepaald dat de Prins van Parma zes personen mag aanduiden, „aen dry van de welke zy noch als dan af gunde, ende verzeerde het leven : behoudende de ander dry tot zyn'er discretie, om daer mede te doen gelyk haer zoude goed-denken”¹⁶.

Deze zes personen waren, volgens B. de Jonghe : Antone Heyman, Reynier de Pestere, Lucas Mayaert, pensionaris, Lieven Meyntkens, Jan Pieter Baliaen (sic) en Joos de Vleeschouwer. In feite was het Joos Balbiaen en niet diens vader, Jan Pieter, die van deze groep deel uitmaakte. Het memorandum van Joos Balbiaen begint immers als volgt :

Memoire qu'en l'an 1584, le 13 octobre, Josse Balbian, fils de Jehan, fus denomme l'un des six rescruetz hors l'apoinctement fait par ceulx de Gand avecques le prince de parme la vie saue. J'eus pour compaignons le S^r heyman, le Sr Lucas maeyaert, pensionnaire, le S^r peystere, echeuijn, le Sr Lieuen Meynkens, tresorier de guerre, le Sr Josse de Vleeshaure, receueur des confiscations, fusmes choisis hors du nombre de 45 ou enuiron, qui furent exhilez et fusmes ceulx qui s'estoyent le plus opposes a vn tant lache et vil, indigne et barbare apoinctement, sans aultre vrgente necessite...

De gevangenneming van de zes gebeurde pas op 13 oktober en ongeveer vijftienveertig anderen werden uit de stad verbannen. Interessant is ook dat voor elk van de vijf lotgenoten van Joos Balbiaen de functie wordt opgegeven die ze onder Hembyse en Ryhove hadden bekleed. Welk ambt de auteur zelf uitoefende, blijkt pas verder in het memorandum. Duidelijk is het alvast dat hij tot de harde Calvinistische kern behoorde. Na de gebeurtenissen, toen hij dit memorandum schreef, was hij nog steeds overtuigd dat hij en zijn lotgenoten het bij het rechte eind hadden toen ze zich verzetten tegen „un tant lache et vil, indigne et barbare” overgave van de stad.

Over het verdere lot van deze zes personen deelt De Jonghe het volgende mee. Op 10 oktober, zo schrijft hij, werden ze gevangen gezet en aan allen — op Antone Heyman na — werd in mei 1584 de vrijheid beloofd, „mids samen tot randzoen (= losgeld) betaelende eene Somme van zestien duyzend Guldens”. Maar, „t zy dat zy dit Geld niet ter hand hadden, 't zy om andere redens, zy bleven niet tegenstaende gevangen zitten, tot dat eyndelyk Lieven Meyntkens zig bekeert hebbende tot het Katholyk Geloove ... werd vrij gelaeten”. Twee anderen, Heyman en Maeyaert, ontsnapten in maart 1586 met nagemaakte sleutels uit de gevangenis van het Gravenkasteel, „uyt de welke de dry andere niet ontslaegen en wierden, als met zeer groot randzoen te geven”¹⁷. Hiermee eindigt De Jonghe zijn relaas.

(16) B. DE JONGHE, *Op. cit.* II, p. 451, en V. FRIS, *Histoire de Gand* (Bruxelles, 1913), p. 237.

(17) B. DE JONGHE, *Op. cit.*, II, p. 453.

Het memorandum van Balbiaen echter is veel gedetailleerder. Na de aanduiding van de zes personen, gebeurde met hen het volgende :

... et usmes nous maisons pour prison iusques au 13 Decemb. que fusmes recommandez au saucelet, prison de ceste ville de Gand, mais peu de iours appres fusmes ramenez en nous respectifs logist sous suffisante caution toutefois pour nous personnes.

Van 13 (niet 10) oktober tot 13 december 1584 werden de zes dus onder huisarrest geplaatst ; daarna werden ze enkele dagen opgesloten in het „saucelet”, d.i. het „chastelet”, de gevangenis op de Koornmarkt die in 1717 werd afgebroken om er een pakhuis op te richten¹⁸. Mits betaling van een losgeld (*caution*) kregen ze dan weer huisarrest.

Wat in het memorandum volgt is geheel in tegenspraak met wat De Jonghe meedeelt. Toch zegt Balbiaen geen woord over de door De Jonghe wel vermelde bekering van Meyntkens noch over de ontsnapping van Heyman en Maeyaert.

Het memorandum vervolgt :

Depuis le 23 Martij 1585 suiuant fusmes recommandes au veau bouch, aussy prison de ceste ville, et le 28 Octob. ensuiuant, appres diuerses menaces et ruses, mis touts les six par charge du conseil de flandre plus estroitement au lieu nomme le carre, place forte et estroicte prison.

De datum van de ontsnapping van Heyman en Maeyaert uit het Gravensteen die, volgens De Jonghe, in maart 1586¹⁹ plaats had, is duidelijk onjuist, vermits de zes pas einde oktober 1585 in „le carre” d.i. het Gravensteen, werden opgesloten. Misschien bedoelde hij de gevangenis van de Oudburg waar de zes verbleven vn 23 maart tot 27 oktober 1585.

Toch is de ontsnapping en de bekering van Meyntkens wel aannemelijk, vermits in het vervolg van het memorandum niet langer meer van zes maar slechts van drie gevangenen gesproken wordt :

Or, le 10 Decemb. fusmes a trois receus pour prisonniers de guerre et fismes nostre apointement a trois, à scauoir Vleschawere, Peystere et moy Balbian, a quatre mille flo. chascun, aiant en oultre dependu durant nostre emprisonnement chascun plus de deux mille flo. tant en dons, sollicitudes que dependes de prison en 15 mois...

Over een gelegenheid om zich vrij te kopen voor 16.000 gulden, die zich in mei 1585 zou hebben voorgedaan, wordt door Balbiaen met geen woord gerept. Wel is de som die de drie volgens hem moesten betalen

(18) Dit pakhuis werd in de lente van 1897 op zijn beurt vervangen door het huidige Neo-gotische postgebouw.

(19) Lees : 1585 (o.s.):

op 10 december van hetzelfde jaar, niet zo sterk verschillend van die welke door De Jonghe (weliswaar voor tweemaal zoveel mensen) wordt opgegeven (18.000 gulden).

De vrijlating van de drie overblijvende prominenten gebeurde als volgt :

.. fusmes menez par conuoy de trente soldats en Anuers, qui nous cousta a chascun dix liures de gros, et illec recommandez en prison op tsteen, non obstant suffisante caution, et le lendemain, aiants contez chascun nous quatre mille florins constants au molin, hostellerie sur le marche, fusmes remis a nostre liberte.

Midden december 1585 werden Vleeschauwer, Peystere en Balbiaen onder escorte van dertig soldaten naar Antwerpen overgebracht. Daar werden ze in het Steen opgesloten tot 's anderendaags. Ze betaalden dan hun losgeld in „het Meuleken”, een herberg op de Grote Markt, waar ze eindelijk in vrijheid werden gesteld.

Wellicht is hij kort nadien — wanneer precies weten we niet — samen met zoveel andere Protestanten uit het Zuiden naar de Verenigde Provinciën uitgeweken. Waar hij aldaar heeft verbleven weten we evenmin. Het is ook mogelijk dat hij eerst naar Italië is uitgeweken²⁰, waar hij had gestudeerd, en pas nadien naar Noord-Nederland. Pas einde 1608 duikt hij in Gouda op, zoals we reeds hebben gezien. Toch is het mogelijk dat hij reeds in 1599 aldaar was gaan wonen. In alle geval eindigt de opdracht van zijn in dit jaar gedrukt boek met de woorden : „Gaude pridie Calend. Sept. 1599” en bracht hij tenminste de laatste vijfentwintig jaar van zijn leven in deze stad door.

Joos Balbiaen besluit het relaas van zijn Gentse belevenissen als volgt :

Jauois seruy la ville pour l'un des trois sergents maiors l'espace de six ans et auois et commandois a une compaignie d'infanterie l'espace de sept mois.

Hier blijkt dus eindelijk in welke capaciteit de geneesheer-alchemist zich voor het Calvinistisch bewind te Gent had ingezet. Van bij het begin van het Calvinistisch bestuur was hij een van de drie „sergents maiors” van de stadsmilitie. Deze functie oefende hij zes jaar lang uit (1576-1584). Vanaf maart tot september 1584 was hij kapitein of „hoofzman” van zijn eigen compagnie voetvolk, zodat hij dus wel degelijk met de „capiteyn Barbian” uit het *Beclach van Imbiese* te vereenzelvigen is.

Waarom heeft Joos Balbiaen dit overzicht van zijn aan Gent bewezen diensten en van de door hem doorstane beproevingen opgesteld? Het antwoord hierop vinden we op het einde van zijn memorandum dat aldus besluit :

Or, selon la consulte qu'en auons fait faire, trouons que la ville ou corps d'icelle seroit tenue nous restituer et frais et depences si

(20) In Venetië werd in 1600 een werk van hem gedrukt. Zie verder, noot 21.

comme elle a rachapte le frais de la ligne collaterale, puisqu'ils ne nous ont creu vendre, et que l'un aiant autant meffaiect que l'autre, si faute y aye este, nous ne sommes par sort deuenus a ce mal auis par malice de ceulx qui commanderent.

Volgens rechtskundig advies dat hij, blijkbaar samen met Peystere en Vleeschauwer heeft ingewonnen, zou de stad Gent hem en de anderen de uitgaven moeten terugbetalen die ze in dienst van de stad hadden gedaan. Voor de kosten die door de Collaterale Raad werden gemaakt heeft de stad zo lezen we, wel betaald. Als we schuldig waren, zo luidt de redenering, zijn we dat allen even veel geweest en zijn we dat geworden door hen die de leiding hadden en aan wie we moesten gehoorzamen.

Deze laatste alinea van het memorandum geeft de indruk dat de „Memoire” kort na de vrijlating werd opgesteld. Of het Gentse stadsbestuur enig gevolg aan het verzoek heeft gegeven weet men niet maar waarschijnlijk lijkt het wel niet.

Dank zij Balbiaens memorandum weten we nu echter wel met zekerheid heel wat meer over het wedervaren van de auteur te Gent, en is zijn biografie er heel wat gestoffeerder door geworden.

DE MEDICUS EN DE PHILO-CHEMICUS

Over de activiteiten die door Balbiaen als magister in de medicijnen aan de dag gelegd werden, wordt in het handschrift jammer genoeg niets vermeld. We hebben reeds hierboven gesignaleerd dat hij te Padua zou gestudeerd hebben. Verder is bekend dat hij in 1600 te Venetië een medisch werk heeft laten verschijnen: *Nova Ratio Praeoxos medicinae libris III*²¹.

Belangrijker lijkt zijn werk op het gebied van de alchemie. Hij noemt zichzelf bij voorkeur een philo-chemicus. In 1599 verscheen van zijn hand te Leiden een Latijns traktaat over de steen der wijzen, een boekje in octavo-formaat, dat uiterst zeldzaam is geworden²². Het werkje is gedateerd: „Gaude pridie Calend. Septemb. 1599”, wat erop wijst dat Balbiaen zich reeds in dit jaar te Gouda kan hebben gevestigd²³.

Het is opgedragen aan Egidius Borluyt, iemand die Balbiaen sinds zijn jeugd kende (*veteris nostrae amicitiae ab ipsa addescentia incobate*) en die een van de Gentse vooraanstaande Calvinisten was²⁴. Het is goed mogelijk dat ze elkaar in het buitenland hebben leren kennen, misschien hadden ze wel samen gestudeerd. Duidelijk is in alle geval dat de opdracht aan

(21) Venetiis, 1600, in 12°.

(22) Er is een exemplaar in de British Library te Londen (Sig. 1033.e.5), waarvan het titelblad wat geschonden is: *Iustus a Balbian, Tr[actatus septem de] la[mpide philosophico], e vetustissimo co[dice desumpti] ...* (Apud C. Raphelengium, [Leyden], 1599). Een intact exemplaar bevindt zich in de Kon. Bibliotheek in Den Haag (Sig. 1702 E 21). Met dank aan Mevr. Dr. C. Ridderikhoff.

(23) Zie echter: J.G.W.F. BIK, *Op. Cit.*, p. 211.

(24) *Biographie nationale* II, k. 717-722.

Borluyt nogmaals de Gentse periode in Balbiaens leven in herinnering brengt.

Dit alchemistisch werkje is een verzameling van zeven verschillende kleinere traktaatjes van onbekende auteurs (*authorum incognitorum*). Ze werden een tiental jaren later herdrukt in het bekende *Theatrum Chemicum*²⁵ met een verschillende inleiding, die echter wel dezelfde localisering en datering heeft, maar nu niet meer aan een bepaald persoon is opgedragen.

In het *Theatrum Chemicum* werd trouwens nog een ander Latijns werk van Joos Balbiaen opgenomen, n.l. een door hem uit het Duits vertaalde versie van de *Dicta Alani Philosophi lapide philosophico*, in feite een verzameling van werk van Alanus, van Joannes Pontanus en van Raymondus Lullius, samen met nog allerlei kleinere gedichten van onbekende auteurs²⁶.

Naast deze gedrukte werken, in feite vertalingen van andere, oudere alchemistische schrijvers, heeft Balbiaen nog vele gelijkaardige traktaten nagelaten die alle in het Londense manuscript bewaard zijn. Hier komen de teksten van de wel gedrukte werken eveneens voor²⁷, ook de *Dicta Alani*²⁸. Deze laatste zijn er voorafgegaan door de volgende titel: „*Dicta Alani philosophi super lapide philosophico ex superiori germanico idiomate latine reddita per Justum a Balbian Gandensem 1588*”. Het is het oudste gedateerde traktaat in het manuscript en het enige waar Balbiaen zich als Gentenaar karakteriseert.

In totaal komen er in het Londense handschrift niet minder dan zestig traktaten voor, waarvan de meeste over de steen der wijzen handelen en geschreven zijn in het Nederlands, het Latijn, het Italiaans, het Duits of het Frans. Veruit de meeste zijn door Balbiaen vertaald of gecopieerd. Sommige zijn geïllustreerd met al dan niet gekleurde, allegorische volbladpentekeningen²⁹.

Sommige traktaten zijn in Nederlandse verzen geschreven, wat bewijst dat de veelzijdige Balbiaen ook dichterlijke aspiraties moet hebben gehad. Andere zijn bijzonder belangrijk omdat ze werk bevatten van Vlaamse alchemisten, waarvan de naam en het werk, voor zover mij bekend, alleen hier is bewaard. Het voornaamste daarvan is wel het *Lumen*

(25) H. EBERTI ZETNERI, *Theatrum Chemicum* (Argentorati, 1613); dit werk werd herdrukt in 1659, waar de zeven traktaatjes voorkomen in vol. III, pp. 649-698.

(26) *Theatrum Chemicum* (1659), III, pp. 722-742.

(27) Ze komen voor op fols. 70-71, 105, 106, 109-110, 111-113, 114-116, 118-143.

(28) Deze komen in het hs. voor op fols. 234v-239v en 274v-275v.

(29) Het zijn: Vrouw Alchemica, met tang en fles in de hand, te midden van alchemistische apparaten (fol. 5r); „den ouen der filosofhen” (fol. 28r); een allegorische voorstelling van een alchemistische bewerking (fol. 107r); een fontein met gekroonde figuren en symbolen van de zeven metalen (fol. 108r); twee cirkelvormige, allegorische voorstellingen (fol. 143v en 144r); een vrouwenfiguur boven op een fontein (fol. 145r); een allegorische voorstelling met o.m. „mons solis”, „mons lune”, een draak, een gevleugelde figuur, enz. met Latijnse uitleg (fol. 154r).

luminum of het Licht der Lichten van een zekere Jan van der Donck. Het komt voor op fols. 72r - 101 v en begint als volgt :

Met veel diuersche spraken ende met bedecte woorden hebben die filosofhen tot elcanderen gesproken van eender conste die bouen alle consten edel is ende is genoempt metheore dat is hemelsche conste ende is een hemelsche gaeue Godes ende een schat Godes, welcken schat deser consten Godt geeft synen uytuercorenen die suyer ootmoedich ende eenuoudich syn...

Dit uitvoerig werk eindigt met de volgende woorden :

... dat ghy gewinnen sult onsen steen der filosofhen emmers soo verre ghy myn woorden wel ende grondelick verstaen hebt ; hier om syt blyde ende louet Godt ende biddet voor my ende deylt den aermen dat bidde ic v allen. Finis.

Hierop volgt dan een nota in het Latijn, waarin Joos Balbiaen verklaart veel uit Van der Doncks werk weggelaten (*multa omisi*) en de tekst ervan in verschillende handschriften vergeleken te hebben (*cum alijs exemplaribus collatum*). Deze nota is gedateerd : september 1597³⁰.

Onder de andere, langere traktaten vermelden we hier alleen een Nederlandse vertaling van een Duits werk van Georg Eckhart (fols. 11v - 13v), het Latijnse *Liber sancti Asrob senis meridiani* (fols. 14-22), het Franse *Livre alphabetal d'un incognu* (fols. 39-46), het *Carmen Marcelli Palingeny de lapide philosophico* (fols. 155-158), de Italiaanse *Aegnuma della pietra phisicali* van Lorenzo Ventura (fol. 159), die gevolgd worden door de *Aegnumata de tinctura phisica* in Duitse verzen (fol. 163-166).

Ook vinden we hier *Dat Boeck der oprechter conste van de Alchemie* (fol. 190-205), een Nederlandse vertaling van het *Correctorium Alchemie* van Richardus Anglicus of Richard of Wendover, wellicht naar de gedrukte versie die in 1581 te Straatsburg is verschenen. Vermelden we tenslotte een „cley n tractaet” van Raymundus Lully, dat handelt over de steen der filosofen (fols. 213-217), zoals vele andere traktaatjes, te veel om hier op te sommen.

Onder de Nederlandse traktaten in verzen signaleren we, bij wijze van voorbeeld alleen een werkje, getiteld *Deus summa sapientia* (fols. 166v - 168), dat begint : „Het is een steen en gheenen steen / Daer onse konste in leyt alleen...”, en een lang gedicht, getiteld *Een uytlegginge vanden Boom Mercury* (fols. 171-173).

Tenslotte laten we een kort gedicht volgen (fol. 170) om een idee te geven van Balbiaens rijmkunst :

(30) Sommige traktaten in het handschrift zijn gedateerd, meestal tussen 1594 en 1601. Het oudste is de *Dicta Alani* dat de datum 1588 draagt en, merkwaardig genoeg, toegeschreven wordt aan „Justus a Balbian Gandensem”, zoals reeds hierboven werd vermeld.

Volcht de nature van hooger macht
Die in besloten bergen werct haer cracht
Die daer metalen maect uyt damp
Den damp tot water naer hare ampt
Uyt den water den sulphur coaguleert
Wilt dit verstaen dye laboreert
Dat ghy gelycke by gelyke doet
En dit oock doet met mate soet
Lijf en siel laet tsamen vaten
Den boom mercurij neemt ter baten
En hoort wat den mercurius seyt
Dye aen den wortel des booms leyt
Hier spreekt den edelen mercurius
Ic ligge in der eerden en rust
Daer in ic lyde pyne swaer
Door den vierigen sulphur claer
Die my aen doet groot verdriet
Nochtans en is myn lyden niet
Tegen tlyden dat ic lyden moet
Dat my aen doen de dwase onvroet
Als sy met my willen beginnen
Te vermengen veel vremde dingen
Sy willen my dwingen met vremde macht
Dat niet en is in hare cracht
Maer als ick hebbe der sonnen natur
Soo ben ic als dan een edel figur
Dan genese ict al ontrent my
Dat ic aenraeke tsy wat het sy
finis.

ENKELE GEGEVENS OVER JOOS BALBIAENS UNIVERSITAIRE STUDIES

door

Hilde DE RIDDER - SYMOENS *

In de vorige bijdrage van deze Handelingen wordt nieuw licht geworpen op de levensloop van de Aalsterse arts en philo-chemicus Justus Balbiaen (Aalst 1543 - Gouda 1616) die actief betrokken was bij de Opstand en tijdens de Gentse Calvinistische Republiek kapitein van de Gentse militie was.

In deze bijdrage wil ik enkele aanvullingen geven m.b.t. Balbiaens hogere studies.

Sweertius, Valerius Andreae en Foppens reppen met geen woord over studies¹. N. Eloy is de eerste die de universiteit van Padua ten tonele voert: „Balbian (Josse van) d'Alost en Flandre, paraît avoir pris le bonnet de Docteur en médecine à Padoue”². Wellicht heeft Paquot hier zijn inspiratie gehaald om te schrijven „... se fit recevoir Docteur, vraisemblablement dans l'université de Padoue”³. Alle navolgende auteurs, die handelen over Justus Balbiaen nemen dit gegeven over⁴.

Aannemelijk is dit wel. Reeds in de vijftiende, maar vooral in de zestiende eeuw was de universiteit van Padua, gelegen in de commercieel actieve en geestelijk onafhankelijke Republiek Venetië, uitgegroeid tot een van de belangrijkste centra in Europa voor de studie van de natuurwetenschappen en de medicijnen. Ook Montpellier had in de middeleeuwen en de Renaissance een bijzonder goede reputatie en te Parijs en Bologna kon men eveneens een degelijke geneeskundige opleiding krijgen. Het groot aantal jongeren uit heel Europa dat zich aan deze medische fakulteiten liet immatrikuleren is een bewijs van deze aantrekkingskracht. De meeste medische fakulteiten in het toenmalige Europa echter bleven tot in de nieuwe tijden trouwe aanhangers van de galenische geneeskunde en ze beperkten zich tot het napraten van wat hun illustere voorgangers en gekonsakreerde autoriteiten hadden verkondigd. Reeds voordien, maar nog intensiever met de komst van Vesalius in 1537, had Padua zich toegelegd op experimenteel wetenschappelijk onderzoek en op klinisch onderricht. In de loop

* Bevoegdverklaard navorsers NFWO.

(1) F. SWEERTIUS, *Athenae Belgicae*, Antwerpen 1628, p. 497; V. ANDREAEE, *Bibliotheca Belgica*, Leuven 1643, p. 598; J.F. FOPPENS, *Bibliotheca Belgica*, Brussel 1739, II 1, p. 783.

(2) N. ELOY, *Dictionnaire historique de Médecine*, I, Mons 1778, p. 249.

(3) H. PAQUOT, *Mémoires pour servir à l'histoire littéraire des Dix-Sept Provinces des Pays-Bas, de la Principauté de Liège, et de quelques contrées voisines*, VII, Leuven 1766, p. 370.

(4) Cf. vorige bijdrage: W.L. BRAEKMAN, Joos Balbiaen, dokter, alchemist en legerkapitein tijdens de Gentse Calvinistische Republiek (1576-84), *HMGOG*, 40 (1986).

van de zeventiende eeuw zal de medische fakulteit van Leiden deze fakkel overnemen en onder het professoraat van Herman Boerhaave (1701-1729) het voornaamste medische opleidingscentrum van Europa worden ⁵. Het zou derhalve vrij normaal zijn dat Joos Balbiaen tientallen van zijn kollega's naar Padua was gevolgd. Merkwaardig is echter dat hij niet in de ledenlijst van de *Inclyta Natio Germanica Artistarum* van Padua voorkomt. Studenten in de artes (zeven vrije kunsten) en in de medicijnen afkomstig uit het Duitse Rijk en ook uit de hele Nederlanden, vormden vanaf 1553 binnen de *Universitas artistarum et medicinorum* een aparte natie. De namen van de leden uit wat we nu de Beneluxlanden noemen, werden door J. J. Poelhekke uitgegeven ⁶. Ook de promoties werden er bij genoteerd. Noch Justus, noch Cornelius Balbianus komen er in voor. Zelf heb ik het archief van de Paduaanse universiteit doorgenomen op zoek naar Zuid-Nederlanders ⁷. Een Balbianus tref ik in mijn documentatie niet aan. Uiteraard geven deze feiten geen volledig uitsluitel over Balbiaens afwezigheid in Padua — universitaire bronnen vertonen immers vele lakunes — verwonderlijk is het echter wel.

Welke universiteit heeft deze arts dan wel bezocht? Op 25 september 1562 immatrikuleert 'Jodocus Balbianus, Alostensis' te Heidelberg ⁸ tesamen met zijn broer Antonius Balbianus. Een studierichting wordt niet opgegeven. Hij kan er zich eventueel in de artesfakulteit hebben laten inschrijven, aangezien hij deze voorbereidende studies niet in Leuven schijnt te hebben gevolgd; hij komt daar alleszins niet in het matrikel voor. Het feit dat hij bij zijn inschrijving te Heidelberg reeds negentien jaar is zou kunnen wijzen op hogere studies, medicijnen bijvoorbeeld.

In de zestigerjaren van de zestiende eeuw kende de medische fakulteit van de universiteit van Heidelberg enige bekendheid onder Thomas Erasmus (professor 1558 - 1580). Deze genoot zijn opleiding in Basel, Bologna en Padua en gold als een van de beste Duitse artsen van zijn tijd. Uit zijn talrijke geschriften blijkt dat hij tot de traditionele school moet gerekend worden. Erastus polemiseerde tegen Paracelsus (1493 - 1541), vader van de hermetische geneeskunde. Daarnaast echter had Erastus in Basel een grondige theologische vorming in Zwingliaanse zin ontvangen. Hij lag mee aan de basis van de calvinistische *reformatio* van de Heidelbergse universiteit in 1558, vier jaar vooraleer Justus Balbiaen er immatrikuleerde ⁹. Het is zeker dat Justus daar direkt in contact kwam met het Calvinisme, voor zover dit nog niet in Vlaanderen geschied was. Zijn stads-

(5) Zie in het algemeen S. D'IRSAY, *Histoire des Universités françaises et étrangères depuis les origines jusqu'à nos jours*, 2 dln, Parijs 1933, 1935, passim; C.D. O'MALLEY, *The History of Medical Education*, Berkeley, Los Angeles, London 1970 (UCLA. Forum in Medical Sciences 12).

(6) J.J. POELHEKKE, Nederlandse leden van de *Inclyta Natio Germanica Artistarum* te Padua 1553-1700, *Mededelingen van het Nederlands Historisch Instituut te Rome*, 31 (1961) 263-373.

(7) Archivio Antico della Università, Palazzo del Bo, Padova.

(8) G. TOEPKE, *Die Matrikel der Universität Heidelberg von 1386 bis 1662*, II, Heidelberg 1886 (reprint Nendeln 1976), p. 29.

(9) *Allgemeine Deutsche Biographie*, 26 (Leipzig 1877) 180-182; *Neue Deutsche Biographie*, 4 (1959) 560; N. Eloy, *o.c.*, I, 150-151.

genoot Olivier Bockius schreef zich eveneens in 1562 in te Heidelberg, in de theologische fakulteit. Voordien had hij reeds enige studietijd achter de rug in het Lutherse bolwerk Wittenberg¹⁰. Een ander stadsgenoot en geestesgenoot, Hendrik Smet (Smetius of Fabricius) had na studies te Leuven, in 1558 en 1753 onder Erastus te Heidelberg medicijnen gestudeerd. Na verder volbrachte studies te Rostock en Bologna en talrijke omzwervingen als vluchteling in Duitsland heeft hij zijn carrière beëindigd als hoogleraar in de medicijnen te Heidelberg¹¹.

De volgende universiteit waar Justus Balbiaen opduikt is die van Orleans: in het derde kwartaal van 1565 immatrikuleert 'Justus a Balbian, Alostanus, Flandrus, nobilis' en in het voorjaar van 1566 promoveert hij tot licentiaat in de beide rechten¹². De rechtenuniversiteit van Orleans was zeer geliefd bij de Nederlanders. Enkele duizenden juristen uit de Lage Landen hebben hun juridische opleiding in deze Loirestad genoten¹³. In de zestiger jaren van de zestiende eeuw stond de stad sterk onder Hugenootse invloed. Calvijns eigen studietijd te Orleans (hij promoveerde er tot doctor in de beide rechten in 1533) had hier niet zo direkt mee te maken, wel de grote aanwezigheid van jongeren uit het Duitse Rijk die reeds tot de reformatie waren toegetreden. Ondanks de kettervervolgingen in Frankrijk bleven de vreemde studenten onder de speciale bescherming van de koning staan, zoals dit reeds van bij het ontstaan der universiteiten het geval was. Slechts uitzonderlijk hield de koning zich niet aan dit privilege. In 1561-1562 was Orleans hoofdplaats van het Franse protestantisme geworden. De aanwezige studenten werden er gekonfronteerd met een beeldenstorm en met de vestiging van een Calvinistisch stadsbestuur. Tot aan de Bartholomeusnacht in augustus 1572 bleef Orleans een protestants bolwerk. Zowel de intellektuele, politieke als commerciële elite was er tot de hervorming overgegaan¹⁴. Het hoeft ons dan ook niet te verwonderen dat we vele Nederlandse hervormden als lid van de Germaanse Natie van deze universiteit aantreffen. Zo was Justus Balbiaen in de Loirestad studiegenoot van Egidius Borluut¹⁵, de man aan wie hij zijn *Tractatus septem de Lapide philosophico* (Leiden 1599) opdraagt. Voor zijn Orleanese tijd had Gilles Borluut met zijn broer Josse aan de Leuvense universiteit gestudeerd (immatrikulatie 17 november 1563)¹⁶

(10) G. TOEPKE, *o.c.*, II, p. 29, 547; C. FOERSTERMANN, *Album Academiae Vitebergensis*, I, Leipzig 1841, p. 292.

(11) L. ELAUT, Nog een Aalsterse geneeskundige in het buitenland. Henricus Smetius a Leda, *Het Land van Aalst*, 3 (1951) 186-193; G. TOEPKE, *o.c.*, II, p. 16, 187.

(12) Archives Départementales du Loiret, D 214, f° 404 v. en f° 424 v.

(13) H. DE RIDDER-SYMOENS, Les origines géographiques et sociales des étudiants de la nation germanique de l'ancienne université d'Orléans (1444-1546). Aperçu général, *The Universities in the Late Middle Ages*, ed. J. IJsewijn en J. Paquet, Leuven 1978 (Mediaevalia Lovaniensia Ser. I/Studia VI) p. 455-474.

(14) J. DEBAL (éd.), *Histoire d'Orléans et de son terroir*, I, Roanne/Le Coteau 1983, ch. III & IV, p. 483-537.

(15) Archives Départementales du Loiret, D 214, f° 423 v.

(16) A. SCHILLINGS, *Matricule de l'université de Louvain*, IV, Brussel 1961, p. 667, nrs 83 en 84.

en in 1570 treffen we hem aan in de rechtenuniversiteit van Padua¹⁷. De beide broers Borluut hebben een actieve rol gespeeld in de Nederlandse Opstand. Gilles zelf, toen schepen van Gent, werd als aanhanger van Willem van Oranje in 1578 door de Malcontenten gevangen genomen en pas in 1584 vrijgelaten in ruil voor de heer van Champagne, de broer van Granvelle¹⁸. Mogelijk hebben bij Balbiaens benoeming tot kapitein van de Gentse militie in de Gentse 'Calvinistische Republiek', diens ervaringen met de Orleanese 'Calvinistische Republiek' en diens juridische kennis enige invloed gehad. Ook te Heidelberg was Justus Balbiaen vertrouwd geraakt met de ideeën van de Calvinistische teokratie. De vriendschap tussen Balbiaen en Borluut zou reeds kunnen dateren van voor hun samenzijn te Orleans. Beiden zijn echter voorbeelden van de talrijke Nederlanders die in de vijftiger en zestiger jaren van de zestiende eeuw een juridische én een ideologische vorming in de Loirestad gekombineerd hebben en deze verworvenheden gezamenlijk ten nutte hebben gemaakt in hun strijd tegen Spanje.

(17) J. DEN TEX, *Nederlandse Studenten in de Rechten te Padua 1545-1700*, *Mededelingen van het Nederlands Historisch Instituut te Rome*, 3e reeks, dl. 10 (1959) p. 83, nr. 143.

(18) Over de familie Borluut bestaat een uitgebreide literatuur. Voor hun rol in de Opstand zie: Ph. KERVIJN de VOLKAERSBEKE, *Les Borluut au XVIe siècle*, *Annales de l'Académie d'Archéologie de Belgique*, 1851, 5-38.